

Atf / Citation

ÇOLAK, D. (2023). "Saha (Yakut) Türkçesinde Yeterlilik Kategorisi". *Gazi Türkiyat*, 32: 61-80.

Geliş / Submitted 25.04.2023

Kabul / Accepted 01.06.2023

DOI 10.34189/gtd.32.005

SAHA (YAKUT) TÜRKÇESİNDE YETERLİLİK KATEGORİSİ

Dynamic Modality Category in Sakha (Yakut) Turkic

Doğan ÇOLAK*

Öz

Orkhon Türkçesinde *u-* fiili ile sağlanan yeterlilik anlamı çağdaş lehçelere kadar devam eden süreçte *bol-*, *bil-* ve *al-* fiilleriyle de ifade edilir olmuştur. Çağdaş lehçelerde bu fiillerin kullanımı devam etmiş ancak Özbek, Hakas ve Çuvaş Türkçelerinde aynı anlam ve işlevde farklı fiiller de kullanılmaya başlanmıştır. Saha Türkçesinde ise bu farklılaşma had safhaya varmıştır. Bu çalışmada yapılan inceleme neticesinde yeterlilik ifadesi taşıyan toplam üç fiil (*sataa-*, *kuay-*, *tabılm-*) ve iki sıfat (*söp* ve *kuaxtaax*) tespit edilmiştir. Her biri yeterliliğin ifade ettiği "iktidar/güç, ihtimal, imkân/mümkün ve izin/yasak" anlamlarından birini/birkaçını ihtiva etmekte olup yapı olarak kullanım şekillerinde de farklılık söz konusudur. Fiillerden *sataa-* ve *kuay-* ana fiilden önce gelmekte ve zarf fiil ekini almaktadır. Bu durum alışılmış birleşik fiil kullanımdan farklılık göstermesi bakımından dikkat çekmektedir. Bir başka dikkat çeken husus ise fiiller daha çok olumsuz anlam içerisinde kullanılırken sıfatlar olumlu anlamları ifade etmek için kullanılmaktadır. Ayrıca yeterlilik yapısının teşkilinde sıfat kullanılması Saha Türkçesine has karakteristik bir özellik olarak göze çarpmaktadır. Saha Türkçesi gramer kitaplarında yeterlilik kategorisi adı altında bir başlık olmaması dolayısıyla bu çalışmada yeterlilik ifade eden unsurlar çeşitli gramer kitapları, sözlükler, edebi eserler ve daha önce tarafımızdan yapılan çalışmalardaki verilerden hareketle tespit edilmiştir. Tespit edilen fiil ve sıfatlar ayrı ayrı ele alınarak taranan eserlerde ifade ettiği anlamlar tespit edilmiş ve her biri ile ilgili örnek cümleler verilmiştir. Bu fiil ve sıfatların kendisinden önceki veya sonraki fiil ile hangi ekleri aldığına göre kendi içerisinde gramatikal bir tasnife tabi tutulmuştur. Bulgular sonuç kısmında değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Saha (Yakut) Türkçesi, yeterlilik fiili, yeterlilik kategorisi

Abstract

The meaning of dynamic modality provided by the verb *u-* in Orkhon Turkic (language) has also been expressed with the verbs *bol-*, *bil-* and *al-* in the process that has continued until modern dialects. These verbs have continued in contemporary dialects, but different verbs with the same meaning and function also began to be used in Uzbek, Khakas and Chuvash Turkic. In Sakha Turkic, this differentiation has reached its peak. As a result of the analysis carried out in this study, a total of three verbs (*sataa-*, *kuay-*, *tabılm-*) and two adjectives (*söp* and *kuaxtaax*) were identified. Each of them contains one/several of the meanings of "potency/power, possibility, opportunity/possible and permission/prohibition" expressed by the dynamic modality, and there are differences in the way they are used as a structure. The verbs *sataa-* and *kuay-* come before the main verb and take the adverb suffix. This situation draws attention in terms of the fact that it differs from the usual compound verb usage. Another remarkable point is that while verbs are mostly used for negative meanings, adjectives are used to express positive meanings. In addition, the use of adjectives in the formation of a dynamic modality

* Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Nevşehir/TÜRKİYE. dogan_colak@hotmail.com/dcolak@nevsehir.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3331-7496

structure stands out as a characteristic feature of Sakha Turkic. Since there are no headings under the dynamic modality category in the grammar books of Sakha Turkic, the elements expressing dynamic modality in this study have been determined based on various grammar books, dictionaries, literary works and data from previous studies conducted by us. Identified verbs and adjectives were discussed separately and their meanings in the scanned works were determined, and sample sentences were provided for each of them. These verbs and adjectives have been classified grammatically in accordance with which suffixes they have with the verb before or after them. The findings were evaluated in the conclusion part.

Keywords: Sakha (Yakut) Turkic, verb of dynamic modality, dynamic modality category

GİRİŞ

Türkiye Türkçesinde *tasvir filleri*, *yardımcı filler* veya *birleşik filler* yapısı içerisinde; dil bilimi incelemelerinde ise *yeterlilik kipliği* başlığı altında ele alınan yeterlilik fiilini Korkmaz “Fiilin karşıladığı işin, hareketin mümkün veya muhtemel olup olmadığını göstermek için, olumlu durumda bil-, olumsuz durumda da bugün eriyerek kaybolmuş Eski Türkçe u- iktidar fiilinin anlamını üzerine alan (-A) zarf-fiil ekiyle kurulan tasvir fiili.” şeklinde tanımlamıştır (2010: 243).

İktidar, ihtimal, imkân ve izin/yasak gibi anlamları bünyesinde barındıran yeterlilik kategorisi, tarihî ve çağdaş lehçelerde çeşitli fiillerle bu işlevi yerine getirmektedir. Türkiye Türkçesinde -A bil- şeklindeki yeterlilik fiili Orhun Türkçesinde -X u- (Tekin 2003: 100), -gAll u- (Gabain 2007: 89-90); Eski Uygur Türkçesi -X u-, -gAll bol- (Korkmaz 1959: 120); Karahanlı Türkçesi -A bil-, u- (nadiren), bol- (bazı olumsuzlarda) (Hacieminoğlu 2013: 197); Harezmi Türkçesi -Ul/-A bil-, u- (bazı olumsuzlarda) (Hacieminoğlu 1997: 182); Kıpçak Türkçesi -A al-, -A bil- (Karamanlıoğlu 1994: 148-149); Çağatay Türkçesi -A al- (genellikle), -A bol-, -sA bol-, -A bil- (olumsuzlarda) (Eckman 1988: 109, 123); Eski Anadolu Türkçesi -A bil- (Timurtaş 2010: 363) şeklinde kullanılmıştır. Çağdaş lehçelerden Azerbaycan Türkçesinde -A bil- (Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007: 210); Türkmen Türkçesinde -p bil- (Kara 2007: 276); Gagavuz Türkçesinde -A bilää- (Özkan 2007: 132); Salar Türkçesinde al- ve (nadiren) bil- (Mehmet 2007: 84); Özbek Türkçesinde -a/-y/-b ol-, -a/-y bil-, -b/-sa b'ol- ve -b yet- (Erdem Uçar 2019: 173-176); Yeni Uygur Türkçesinde -A/-y al- (Yazıcı Ersoy 2007: 410); Kazak Türkçesinde -A/-y al- (Tamir 2007: 470); Kırgız Türkçesinde -A/-O ve -y al- (Kasapoğlu Çengel 2005: 284); Karakalpak Türkçesinde -A al- (Uygur 2007: 593); Nogay Türkçesinde -A/-y al-, -A/-y bol- ve -(i)p bil- (Ergönenç Akbaba 2007: 660); Tatar Türkçesinde -A/-y al-, -A/-y bël- (Şahin 2008: 66), -A/-y bul- (Öner 2007: 722); Başkurt Türkçesinde -A/-y al-, -A/-y bël- (Yazıcı Ersoy 2007: 792); Kırım-Tatar Türkçesinde -y al- ve -p ol- (Yüksel 2007: 859); Karaçay-Malkar Türkçesinde -A/-y al- (Tavkul 2007: 915); Karay Türkçesinde -(y)A al- (Gülsevin 2016: 102); Altay Türkçesinde -(i)p bol- (Güner Dilek 2021: 760-761); Hakas Türkçesinde -ıp hal- (Arıkoğlu 2007: 1121) ve -(p) pol- (Arıkoğlu 2021: 760-761); Tuva Türkçesinde -a/-y al- ve -p bol- (Arıkoğlu 2007: 1205);

Tofa (Karagas) Türkçesinde *-(X)p bol-* (Ilgın 2015: 230); Çuvaş Türkçesinde *-mA pîl-* ve *-A pîl-*; *-mA îlkîr-* ve *-sA îlkîr-*; *-mA pultar-* (Ersoy 2016: 88-90) şeklinde kullanılmaktadır.

Tarihî lehçelerde *u-*, *bol-*, *bil-* ve *al-* fiilleri ile yeterlilik ifadesi (iktidar, ihtimal, imkân ve izin/yasak vs.) sağlanırken çağdaş lehçelerde de genel durum değişmemiş ancak birkaç lehçede bazı farklı fiillerler ortaya çıkmıştır. Çağdaş lehçelerdeki genel görünüme bakılacak olursa: Oğuz grubunda (Azerbaycan, Türkmen ve Gagavuz) *bil-* hâkimken Karluk grubunda (Özbek ve Yeni Uygur) daha bir çeşitlilik söz konusudur: *ol-/b'ol-*, *bil-*, *yet-* ve *al-* (Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007: 210; Kara 2007: 276; Özkan 2007: 132; Erdem Uçar 2019: 173-176; Yazıcı Ersoy 2007: 410). Bunlardan, Özbek Türkçesinde yeterlilik ifadesi için kullanılan *yet-* fiili, tarihî ve çağdaş diğer lehçelerde aynı işlevle kullanılmaması bakımından farklılık göstermektedir. Hem Oğuz hem de Karluk grubu dil özelliklerini bünyesinde barındıran Salar Türkçesinde yeterlilik ifadesi için genellikle *al-* fiili kullanılmakla birlikte *bil-* fiili nadiren de olsa kullanılmaktadır (Mehmet 2007: 84). Kıpçak grubundaki bütün lehçelerde yeterlilik işlevinde kullanılan *al-* fiili, bu grup için karakteristik bir özellik sergiler. Bu fiilin yanı sıra *bol-/ol-/bul-* “olmak” Nogay, Kırım-Tatar ve Tatar Türkçelerinde; *bil-/bél-* “bilmek” fiili de Nogay, Tatar ve Başkurt Türkçelerinde yeterlilik işlevlerinde kullanılması bakımından Kıpçak grubu içerisinde farklılık gösterir (Ergönenç Akbaba 2007: 660; Şahin 2008: 66; Öner 2007: 722; Yazıcı Ersoy 2007: 792; Yüksel 2007: 859). Güney Sibirya lehçelerinde ise *bol-/pol-* “olmak” fiili bu grup içerisindeki lehçelerin hepsinde kullanılmaktadır (Güner Dilek 2021: 760-761; Arıkoğlu 2021: 760-761; Arıkoğlu 2007: 1205; Ilgın 2015: 230). Bunun haricinde Tuva Türkçesinde kullanılan *al-* fiili bu grubunun yeterlilik ifadesi taşıyan farklı fiili öne çıkmaktadır (Arıkoğlu 2007: 1205). Hakas Türkçesinde kullanılan *hal-* “kalmak” diğer lehçelerde yeterlilik anlamı kullanılmıyor olmasıyla göze çarpmaktadır (Arıkoğlu 2007: 1121). Yeterlilik, Çuvaş Türkçesinde “bilmek” anlamındaki *pîl-*; “olmak” anlamındaki *pul-*’dan türemiş olan *pultar-* ve “1. Yetişmek, zamanında yapabilmek, 2. Yapabilmek, 3. Olgunlaşmak” anlamına gelen *îlkîr-* fiilleriyle sağlanmaktadır (Ersoy 2016: 88-90). Çuvaş Türkçesindeki *îlkîr-* fiili de diğer lehçelerde aynı işlevle kullanılmaması bakımından Genel Türkçe içerisinde farklılık arz eden bir başka fiildir.

Çuvaş Türkçesinden sonra ana kitleden kopmuş, bünyesinde bazıları arkaik olmak üzere çeşitli karakteristik özellikler taşıyan ve uzak lehçelerden biri kabul edilen Saha Türkçesinde “yeterlilik” ifadesi, yukarıda belirtilenlerden farklı fiil ve sıfat olan kelimelerle sağlanmaktadır. Bu çalışmada Saha Türkçesinde yeterlilik ifade eden bu fiiller ve sıfatlar ele alınacaktır.

1. SAHA TÜRKÇESİNDE YETERLİLİK İFADESİ TAŞIYAN FİİLLER VE DİĞER YAPILAR

Saha Türkçesi gramer kitaplarında “yeterlilik kategorisi” bulunmamaktadır. Gramercilik anlayışından kaynaklandığı düşünülen bu durum, Saha Türkçesinde

“yeterlilik” ifade eden fiil veya diğer kelimeleri tespit etmeyi zorlaştırmaktadır. Gramer, sözlük ve edebî eserlerde yapılan taramalar neticesinde “yeterlilik” ifadesi taşıyan birden fazla fiil ve genel itibarıyla sıfat görevinde kullanılan kelimeler tespit edilmiştir. Bu çalışmada tespit edilen tüm bu unsurlar “yeterlilik ifadesi taşıyan fiiller” ve “yeterlilik ifade eden diğer yapılar” başlıkları altında verilmiştir.

Türkiye Türkçesinde yeterlilik ifade eden *-A bil-* fiili, kendi içerisinde iktidar, ihtimal, imkân ve izin/yasak vs. anlamların tamamını içermektedir. Ancak Saha Türkçesinde tespit edilen fiillerde bu anlamların tamamını içeren bir fiil bulunmamaktadır. Tespit edilen fiillerin ve diğer yapıların bu anlamları ve görevleri paylaşmış olduğu görülmektedir. Gerek bu husus gerek kendine has fiil ve sıfat gruplarıyla “yeterlilik” ifadesinin sağlanması, Saha Türkçesini diğer Türk lehçelerinden ayıran karakteristik bir özelliği olarak öne çıkmaktadır. Saha Türkçesinde yeterlilik ifade eden unsurlar şunlardır:

1.1. Yeterlilik İfadesi Taşıyan Fiiller

Saha Türkçesinde yeterlilik ifadesini karşılayan fiiller, tarihî ve çağdaş lehçelerde kullanılan yukarıdaki fiillerden farklılık göstermektedir. Saha Türkçesindeki yeterlilik ifadesi taşıyan bu fiiller *sataa-*, *kıay-* ve *tabılın-*’dır.

1.1.1. Sataa-

Geniş bir ifade alanına sahip olan *sataa-* fiilinin içerdiği anlamlardan biri de “yapabilmek, muktedir olmak”tır (Pekarskiy 1959: 2123; STBUT 2011: 307). *Sataa-* fiilinin, *Saha Dilinin Açıklamalı Büyük Sözlüğü*’nde Moğolca *çadax-* “yapabilmek, mümkün olmak” fiilinden geldiği belirtilmiştir (STBUT 2011: 308). *Çadax-* fiilinin çağdaş Moğolcada yeterlilik fiili olarak kullanılması bu bilgiyi desteklemektedir (Ersoy 2018: 227). /ç/ sesinin /s/ sesine gelişmesi sık karşılaşılan bir hadisedir. Saha Türkçesinde kelime başı ç- > s- değişiminin örnekleri de bulunmaktadır:

- ET. *çap-* “sürmek, sıvamak” ST. *sabaa-* “sürmek, sıvamak”
- ET. *çax* “zaman” ST. *sax* “zaman”
- ET. *çax-* “kıvılcım, ateş çıkarmak” ST. *sax-* “ateş çıkarmak”
(Korkina vd. 1982: 78; Daçkovskay 2000: 88).

İç seste -d- > -t- değişmesi de Saha Türkçesi için yaygın bir durumdur:

- ET. *kıdığ* “sınır; kıyı,kenar” ST. *kıtu* “kıyı,kenar”
- ET. *edgü* “iyi” ST. *ütüö* “iyi”
- ET. *adıın* “diğer, başka” ST. *atın* “diğer, başka”
- ET. *bıdıq* “bıyık” ST. *bitık* “bıyık, sakal”
(Kirişçiöğlü 1999: 38).

Tüm bu hususlar göz önüne alındığında *sataa-* fiilinin Moğolca *çadax-* fiilinden geldiği söylenebilir.

Sataa-, Saha Türkçesinde yeterlilik ifadesi için en yaygın kullanılan fiildir. Bu fiil ile kurulan yeterlilik ifadelerinde ana fiil genellikle olumsuz çekimdedir. Dolayısıyla *sataa-* fiili “yeterli olma” dan ziyade “yeterli olamama” anlamı vermektedir. *Sataa-* fiili yeterlilik ifadelerinden “güç, iktidar, muktedir olma” anlamında ve olumsuz durumlarda kullanılmaktadır.

Yeterlilik ifade etmek üzere kurulan birleşik fiilde, alışılmış birleşik fiil kuruluşunun aksine *sataa-* ana fiilden önce gelmekte ve *-n* zarf-fiil ekini almaktadır. Ana fiil ise çeşitli zaman ve şahıs ekleriyle çekimli hâldedir. Tam bu noktada önemli bir hususa dikkat etmek gerekmektedir: zarf-fiilin ana fiilin üzerine geldiği ve *sataa-* fiilinin ana fiilden sonra gelerek zaman ve şahıs eklerini aldığı örnekler de mevcuttur ancak bu durumda anlam farklılığı meydana gelmektedir. “Ana fiil + zarf-fiil + *sataa-* + kip/zaman ekleri + şahıs ekleri” yapısında *sataa-* fiili, ana fiilin gösterdiği hareketi gerçekleştirmeye yönelik ona “bir şeyi yapmaya çalışmak, gayret etmek” anlamı katar (Haritanov vd. 1982: 407). Bu anlamdaki yapıda ana fiil *-A* veya *-II* zarf fiil eklerinden birini alır:

Amarax sürextex, Angliya xorsun kuha miss Ketti Marsden arañ ıaruğa ıllarbit ordooxtorgo xaydax kömönü oñoror suolu, saatar, kinileri ölüöxteriger dieri kihilii olordorun bula sataabıta. “Merhametli ve cesur İngiliz kızı Ketti Marsden Hanım cüz zam hastalığına yakalanmış zavallılara nasıl yardım edeceğini, en azından onların ölene kadar nasıl insan gibi yaşayabileceklerini **bulmaya çalıştı.**” (AUT, 32)

Ogdooççuya, kini oronun attıgar oloron, aattaha-kördöhö sataabıta da, Kere Ketiriine istibeteğe. “Ogdooççuya, onun yatağının yanına oturup **af dilemeye çalışsa** da Kere Ketiriine onu dinlemedi.” (AUT, 102)

Manna oloxtoox İvan Osipov dien evenki kihitin toğo ölöttörö sataabıkkımy? “Burada yaşayan İvan Osipov denen Evenk’i neden **öldürtmeye çalıştın?**” (AYM, 214)

Uhuk Uybaanı kördüü sataabıttar da, xantan da bulbataxtar. “Uhuk Uybaan’ı **bulmaya çalıştılar** ama hiçbir yerde bulamadılar.” (N. Yakutskay tölkö, 25)

“*sataa-* + *-n* zarf-fiili + ana fiil + kip/zaman ekleri + şahıs ekleri” yapısında kullanılan *sataa-* fiili ise Saha Türkçesinde sık kullanılan yeterlilik fiili olarak öne çıkmaktadır. Taranan eserlerde *sataa-* fiilinin olumlu yapıda kullanıldığı az sayıda örnek tespit edilmiştir:

Tuğu sataan üleliiginiy? “Ne **yapabilirsin?** (Hangi işte çalışabilirsin?)” (AUT, 194)

Sataan suruyar raboçaydar bu kün ulaxan tübükke tüheller. "Yazabilen işçiler bugün büyük uğraş veriyor." (TÖLKÖ, 406)

*Ol nuuççaları kitta ,en sataan kepsetieñ, öydöhüön ühü duo? "Sen o Ruslarla konuşup **anlaşabildin** mi? (DDKS, 51)*

*Min tugu da oñorbotoğum diebeppin. Tugu başarar oñoruoxxa söp, ol gıman baran, onu **sataan onoruoxxa** naada. "Ben hiçbir şey yapmadım diyemem. Ne istersen yapabilirsin fakat onu **yapabilmen** gerekir. (TÖLKÖ, 520)*

Taranan eserlerde *sataa-* fiilinin daha çok olumsuz yapıda kullanıldığı tespit edilmiştir:

*Bürgehi xalaabıska sataan kisteebekkin "Mızrağı elbisenin içinde **gizleyemezsin.**" (AUT, 40)*

*Kinini körbötöxpüne, sataan oloruom suoğa. "Onu görmeden **yaşayamam.**" (AUT, 49)*

*Toğo inittarbittarın beyem da sataan öydöbötüm. "Neden çağırdıklarımı kendim de **anlayamadım.**" (AUT, 193)*

*En bihikki taptalbit xaydax buoluon sataan sanaabappın. "Bizim aşkımızın nasıl olacağını **düşünemiyorum.**" (AUT, 54)*

*Traktor, massıma suoğa buollar, xaydax oloruoxxutun min sataan sanaabappın. "Traktörsüz, arabasız olduğumuzda nasıl yaşayacağımızı **düşünemiyorum.**" (CS, 103)*

*Biliñni üörexteex uolattar (tüört-bies sıl tuxarı tuoxxa üörenellere ebite buolla) biir dieni, biir xotonu sataan tuttarbattar. "şimdiki okumuş oğlanlar (dört-beş yıl boyunca ne öğrendilerse) bir ev düzüp bir kadına **bakamazlar.**" (CS, 104-105)*

*Uolum kepsetiitin min sataan öydöbökkö sılcabın "Oğlumun konuşmasını ben **anlayamıyorum.**" (SK, 89)*

*Doğoor, Cögüössee, min ıarıydım ee. Sataan ülelie suoxpun. Cieber taxsuhıkpın. "Arkadaş, Cögüösse! Ben rahatsızlandım. **Çalışamayacağım.** Evime gidiyorum." (SK, 189)*

*Onno sorox tılların min sataan istibetim. "Orada bazı kelimeleri **duyamadım.**" (SA, 68)*

1.1.1.1. Satammat

Sataa- fiilinden -n- fiilden fiil yapma ekiyle türetilen *satan-* fiilinin olumsuz formu olan *satammat*¹ yeterlilik ifadelerinden "imkânsızlık ve yasak" durumlarını ifade

¹ nm > mm benzeşmesi vardır: satan-mat > satammat

etmektedir. (Pekarsiy 1959: 2127). Oldukça yaygın bir kullanımı vardır. Taranan eserlerde *satammat* ile kurulmuş birçok örnek tespit edilmiştir.

Bu fiil ile kurulan yeterlilik ifadesi ana fiil + *satammat* şeklinde teşkil edilmektedir. Buradaki ana fiil “zaman/kip + şahıs” eklerini alabildiği gibi “-r/-Ar/-Ilr₄ sıfat fiili + 3. şahıs iyelik”, “-IAx₄ sıfat fiili + yer hâli” ve “-IAx₄ sıfat fiili + teklik üçüncü şahıs iyelik + yükleme veya yönelme hâli” eklerini de alabilmektedir.

Sataa- fiili gibi *satammat* da olumsuz ifadelerde kullanılmaktadır. *Satammat*'ın *sataa*-dan farkı olumsuzluk ekini kendi üzerinde taşıması ve ifade ettiği anlamdır. Taranan eserlerde *satammat* ile ilgili tespit edilen örnekler şu şekildedir:

1.1.1.1.1. Ana fiil + zaman/kip + şahıs ekleri + satammat

Arañ iarulaaxtari kitta olorobun... Doñño çuğahurım satammat. “Cüzzam hastaları ile birlikte yaşıyorum... İnsanlara **yaklaşmam**.” (AUT, 86)

Tüün kooperativi kimiexe da ahar satammat, ol kurduk ıyaax baar. “Gece kooperatiften kimse **geçemez**, böyle bir kural var.” (SA, 20)

En min tuspunan biliexxin bağarağın. Min beyem tuspunan kepsiirim satammat. “Sen beni tanımak istiyorsun. Ben kendim hakkında **konuşmam**.” (MAN, 275)

1.1.1.1.2. Ana fiil+ -r/-Ar/-Ilr₄ sıfat fiili + 3. şahıs iyelik eki + satammat

Bu dühününen iyetiger barara satammat. “Bu şekilde annesine **gidemez**.” (MAN, 191)

Suox, kini töhö da köstör arañ iaruta suoğun ihin, arañ iarulaaxtari kitta altıspıtın bihutınan, arañ iarını tarğataaççı buoluon söp. Ol ihin mantan taxsara satammat. “Hayır, onda cüzzam hastalığı belirtisi olmamasına rağmen cüzzam hastaları ile birlikte yaşadığından cüzzam hastası olma ihtimali olabilir. Bu yüzden buradan **çıkamaz**” (AUT, 175)

Siertibe xarçita xomuyullara satammat buollağına, töhö da bihiği arañ iarulaaxtari ahummıppıt ihin, kinilerge tugunan da kömelöhör kıaxpıt suox. “Bağış parası **toplanamazsa**, biz cüzzam hastalarına merhamet etsek de onlara herhangi bir şey verecek gücümüz yok.” (AUT, 34)

1.1.1.1.3. Ana fiil+ -IAx₄ sıfat fiili + -xA yer hâli eki + satammat

«Xomuska oonıuugun duo?» dien baar. Onu kiniler bihaarbıttar: «Xomuska oonıuoxxa satammat» dien. «Xomus tardağın duo?» dien ıyıtıllıaxtaax dien. Bert söp. “‘Ağız kopuzu çalıyor musun?’ diyen var. Bunu onlar ‘**ağız kopuzu çalınamaz**’ diye açıklamışlar. ‘Ağız kopuzu çekiyor musun?’ diye sorulmalı. Böylesi daha doğru. (BT, 270)

Onon manna *xonuoxxa satammat*. “Bu yüzden burada **kalamazsınız**.” (KEP, 18)

Tabaaristar, itinten *külsüöxxe satammat!* İti bert söptöök ıyıtı. Tabaaristar, Saxa avtonomiyatın Rossiya federatsiyatın ihinen, ol aata, nuuçça gosudarstvotın ihinen terillixteex. Onon manna saxatınan-nuuçatman *araara bariaxxa satammat*. Lena örüs umnahıgar dağanı, atın da sirge oloror nuuççalar xanna da köhörüllübetter... “Yoldaşlar, buna **gülünemez!** Bu çok doğru bir soru. Yoldaşlar, Saha Cumhuriyeti’ni Rusya Federasyonu içinde, yani, Rus ülkesi içerisinde kurulmalı. Bu yüzden Sahalarla Ruslar **ayrılmaz**. Hem Lena nehri kıyısındaki hem de başka yerlerdeki Ruslar hiçbir yere göç ettirilemezler.” (TÖLKÖ, 633)

Biligin, oyuun-udağan sınıyata arılıbıtın kenne, itinnik kepseeni *iteğeyiexxe satammat!* “Şimdi şamanın yalanı ortaya çıktıktan sonra bu konuşmaya **inanılmaz!**” (AYM, 236)

Suol bukattın *suoxxa diexxe satammat*. “Yolun hiç olmadığı **söylenemez**.” (XBX, 83)

1.1.1.1.4. Ana fiil+ -IAx₄ sıfat fiili + teklik üçüncü şahıs iyelik + -n yükleme hâli + satammat

Onon kinileri kihi onnukka-mannıkka kütürüön tabılıbat, *uorbaliyan satammat*. “Dolayısıyla, insanlar onlara hiçbir şekilde iftira atamaz, onlardan **şüphelenemezdi**.” (AUT, 115)

Suox, Nurgun doydutugar xaydax da mannık sireyinen *köstüön satammat*. “Hayır, Nurgun’un ülkesinde asla böyle bir yüzle görünemez.” (DDKS s. 378)

Suox, kini oçço ıraax sirge xaydax da *tiiyien satammat*... “Hayır, o bu kadar uzak yere asla **varamaz**.” (TÖLKÖ, 103)

Kihini ölrüön, don baayın-malın *uoruon satammat*. “İnsanları öldürüp onların mallarını **çalamazsın**.” (TÖLKÖ, 281)

Suox, toyon Kruçinskay, bihiği korporatsiyabıt iti etiini *ılman satammat*. “Hayır, Kruçinskay Bey, şirketimiz bu teklifi **kabul edemez**.” (TÖLKÖ, 361)

1.1.1.1.5. Ana fiil+ -IAx₄ sıfat fiili + teklik üçüncü şahıs iyelik + -gar yönelme hâli eki + satammat

Xonuor satammat uonna eyiexe eppekke ere onno baria suoğa. “Geceyi **geçiremezsiniz** ve o size söylemeden oraya gitmeyecek.” (TÖLKÖ, 73)

Onnuk *buoluor satammat*. “Böyle **olamaz**.” (TÖLKÖ, 101)

Xaydax da tanara biir kihini baay buol, atın dadanı buol dien tustuspa ayıar satammatın öydüür. "Tanrı'nın asla birine zengin ol, diğerine fakir ol diyerek ayrı ayrı kaderini tayin edemeyeceğini düşünür." (TÖLKÖ, 158)

Suox, xaydax da onnuk buoluor satammat. "Hayır, asla böyle olamaz." (TÖLKÖ, 181)

Min biir kırdığastan isten turardaaxpın — kılıl kömüs bihiği noruopputugar kuhağantan uratı tuğu da ağalar satammat dien. "Yaşlı bir adamdan, altının halkımıza kötülükten başka hiçbir şey getiremeyeceğini duydum." (AYM, 40)

1.1.2. Kıay-

Pekarskiy, *kıay-* fiilini *Yakut Dili Sözlüğü*'nde şu şekilde açıklamıştır: "Yapabilmek; başarmak, galip gelmek, hakkından gelmek, yenmek..." (Pekarskiy 1945: 490). *Kıay-*'ın kökeni ile ilgili olarak gerek Pekarskiy'in sözlüğünde gerek *Saha Dilinin Açıklamalı Büyük Sözlüğü*'nde Türkçe *kıy-* fiiline gönderme yapılmıştır. Ancak yapılan incelemede *kıy-* fiilinin tarihî ve çağdaş lehçelerde "yapabilmek; başarmak, galip gelmek..." vb. anlamlarda kullanıldığı tespit edilememiştir. Çağdaş lehçelerden sadece Karaçay-Malkar Türkçesinde tanıklanan "kazanmak, yenmek, mağlup etmek" anlamına gelen *kıt-* fiili (Tavkul 2000: 262), *kıy-* ile ilgili görünse de hem tek örnek olması hem de Saha Türkçesi ses gelişmeleri göze alındığında *kıy-/kıt-* > *kıay-* gelişmesinin mümkün olmasının zor görünmesi bakımından *kıay-* fiilinin *kıy-* fiilinden gelme ihtimali oldukça zayıftır. Moğolca'da da *kıay-* fiili ile ilişkili olabilecek bir kelime tespit edilememiştir.

Sataa- fiiliyle kurulan yeterlilik yapısına benzer şekilde *kıay-* fiili ile kurulan yeterlilik ifadelerinde de ana fiil olumsuz çekimdedir. Bu yapıdaki *kıay-* fiili "yapmaya gücü yetememe, muktedir olamama" anlamı vermektedir. Yine *sataa-* ile kurulan yapıdaki gibi *kıay-* fiili de ana fiilden önce gelmekte ve *-an* zarf-fiil ekini almaktadır. Olumsuz ana fiil ise zaman ve şahıs ekleriyle çekimli hâldedir. Taranan eserlerde *kıay-* fiili ile teşkil edilen ve yeterlilik ifade eden örnekler şu şekildedir:

Bölöx ortotugar tuox buoların kibi kıayan körböt ete. "Grubun ortasında ne olduğunu insan göremezdi." (SA, 30)

Tıla suoxtan uratı kim da suoğa ebeet... Kim sañarda? Kini tuğun da kıayan bıhaarbata... "Dilsizden başka kimse yoktu... Kim konuştu? O hiçbir şeyi açıklamadı." (SA, 45)

En bihikki iliibit, bağar, kini ürdük arğahıgar kıayan tiyie suoğa dien tollobun. "Senle benim elim, belki, onun yüksek sırtına yetişemeyecek diye korkuyorum." (SA, 47)

Kini iti sanatın kıayan sippeke ölbüte. "O bu düşüncesini olgunlaştıramadan öldü." (SA, 64)

Çe, aray kihi mohuoktaatağa buoluo diexxe söp da, kimi da **kıayan uorbalaabatım**. “Tamam, onun müdahale ettiğini söyleyebilirim ama ben kimseden **şüphelenemedim**.” (SA, 78)

Min mañnay kuorakka üle kördöspütüm da, söptöox üleni **kıayan bulbatağım**. “Önce şehirde iş aradım ama uygun bir iş **bulamadım**.” (DDKS, 414)

Ol da ihin bu kiehe Elizarov Şurik muoda bihuta tuoxtan taxsıbtım Nırgun **kıayan sereybetğe**. “Bu yüzden bu geve Elizarov Şurik’in tuhaf görünüşünün nereden çıktığını Nurgun **tahmin edemedi**.” (DDKS, 43)

İkkite-üste Sergey kuruppaaskılarga tübehitelebite da, **kıayan ılpakka xaalbita**. “Sergey iki-üç defa keklığı yakalamaya çalıştı ama **yakalayamadı**.” (DDKS, 46)

E-e, — Daakıblap tuğu ere nuuççalı eteeri gımar da, **kıayan eppet**. “Ya, Caakıblap Rusça bir şeyler söylemek istiyor ama **söyleyemiyor**.” (Nikolay Tölkö, 159)

Üle kördöhö satubın da, **kıayan bulbakka sılcabın**. “İş bulmaya çalışıyorum ama **bulamıyorum**.” (TÖLKÖ, 286)

Kırdığa, Uybaança biligin da kılıl kömüs tuox kuhağannaağım **kıayan öydöbötöğö**. “Doğrusu, Uybaan.a şimdi bile altının ne kadar kötü olduğunu **anlamıyor**.” (AYM, 28)

Doğoor, min ataxpın deñneetim... **Kıayan süürüöm suox**... “Arkadaş, ben ayağımı incittim... **Koşamayacağım**.” (MAN, 261)

Kıayan süürbet kihi kuota sorunuon satammakka dılta. “**Koşamayan** birinin kaçmaya çalışmaması gibi.” (XBX, 45)

Beğehee ıaraxan üleğe üleleen, **kıayan xaamsaabat** gıma köhüyen xaalbıppın. Onon bugün kıayan ülelie suoxpun. Bıir-ıkkı küññe ületten bosxoloo. Kördöhöbün! Dün ağır işte çalıştığım için **yürüyemeyecek** kadar uyuştum. Bu yüzden bugün işe gelemeyeceğim. Bir iki gün izin verin. Rica ediyorum.” (XBX, 145)

Kıay- fiili görüldüğü üzere genel itibariyle olumsuz yapılarda kullanılmıştır. Ancak taranan eserlerde *kıay-* fiilinin olumlu yapıda kullanıldığı bir örnek de tespit edilmiştir:

Aray en bihikki kinini **kıayan öldrüöxpüt** ere, onton atını kıayarbit dien suox. “Sadece senle biz onu **öldürebiliriz**, başka türlü yenemeyiz.” (SA, 37)

1.1.3. Tabılın-

Tabılın- fiili, Eski Türkçe *tap-* “bulmak” (Clauson 1972: 435) fiilinden gelir ancak bu fiil Saha Türkçesinde “herhangi bir şeye rastlamak; doğru olanı yapmak, doğru olan gibi yapmak, görünmek; herhangi bir işi vaktinde yapmak, anında yapabilmek;

yararlılık yapmak” gibi yeni anlamlar kazanmıştır² (Pekarskiy 1959: 2560; STBUT 2013: 224-225).

Tabılın-, *tap-* fiili üzerine gelen *-lın-* fiilden fiil yapma ekiyle türetilmiştir ve “yapabilmek, iyi olmak, başarmak” anlamlarını ihtiva etmektedir (Pekarskiy 1959: 2514; STBUT 2013: 123). Üzerine ek geldiğinde son hecede bulunan ünlü düşer ve *ln > ll* gerileyici benzeşmesi meydana gelir.

Yapılan taramalarda bu fiille kurulan yeterlilik yapılarının genel itibariyle *sataa-* ve *kıay-* fiillerinde olduğu gibi olumsuz anlamda kullanıldığı tespit edilmiştir. Olumlu anlamda kullanılan örnekler de bulunmaktadır ancak yaygın değildir. Olumlu anlamdaki kullanımlarda *tabılın-* fiili “güç, iktidar; mümkün olma” durumunu ifade eder. Taranan eserlerde tespit edilen olumlu anlamdaki örneklerden bazıları şu şekildedir:

Ege Dudkin, Fişer, Sulkeev tañarahıttar tañarağa üñellere tabıllıa dien kelie duo? “Tanrıya inanan Ege Dudkin, Fişer, Sulkeev tanrıya **dua edebilmek** için gelecek mi?” (CM s. 503)

Min sanaabar, kepseen tabıllıbt... “Bence, **konusabiliriz...**” (DDKS, 33)

Noruot ıratım, xannık ere östööx ullaata dien, bırağan iher tabıllıa duo? “Halk şarkısını herhangi bir düşman söyledi diye terkedip **gidebilir** mi?” (DDKS, 88)

Sibiliğin kinini taxsan köriüstexpine tabıllar! “Şimdi Dışarı çıkıp onu **görebilirim!**” (TÖLKÖ, 579)

Tabaarıstar, biliğin Petropavlovskayga tönümmexpitine tabıllar. “Yoldaşlar, artık Petropavlovskay’a **dönebiliriz.**” (TÖLKÖ, 673)

Olumlu yapının teşkilinde ana fiil zarf-fiil veya sıfat-fiil eklerini alabiliyorken olumsuz yapının teşkilinde sadece *-r/-Ar/-Ilr₄* sıfat-fiil ekini almaktadır.

Tabılın- fiiliyle kurulan yeterliliğin olumsuz ifadesinde “mümkün olmayan, yapılması yasak olma” durumu vardır. Bu fiille kurulan olumsuz anlamda tespit edilen örneklerden bazıları şu şekildedir:

² *Tap-* fiilindeki anlam genişlemesi başka lehçelerde de görülmektedir. Örneğin Altay Türkçesinde *tap-* fiili “1. Bulmak 2. Kazanmak, elde etmek 3. Doğurmak 4. (bilmece) Çözmek 5. Kazanmak 6. Çarçabuk atılmak, fırlamak 7. Hükme varmak” (Gürsoy-Naskali ve diğerleri, 1999: 168-169); Kazak Türkçesinde ise “Bulmak; kazanmak; doğurmak” anlamlarını içermektedir (Koç vd. 2003: 520). *Tap-* fiilinin tarihî lehçelerde de “bulmak” anlamı dışında anlamları bulunmaktadır: Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü’nde “1. Tapınak 2. Bulmak, elde etmek” (Caferoğlu, 1993: 225); DLT’de “1. Bulmak 2. Hizmet etmek 3. Kulluk etmek” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 853); Kutadgu Bilig’de “Tapınak, bulmak, kavuşmak; hizmet etmek” (Arat 1979: 422-426); Kıpçak Türkçesinde “Bulmak; kazanmak, elde etmek; sezme; hizmet etmek” (Toparlı vd. 2003: 262); Çağatay Türkçesinde “Bulmak; peristiş etmek; hareket etmek, kımıldanmak” (Kúnos 1902: 182).

*Bu serii biriemetiger biir kihi da kaayan üleliir ületiger ikki kihixee xammas **töliür tabıllıbat**. “Bu savaş zamanında herhangi birinin (tek başına) çalışabileceği bir iş için iki kişiye maaş **ödenemez**.” (SA, 280)*

Atağastır tabıllıa suox dietexterine, teyiççi sırtıttınar. “Saldıramayacakları söylerlerse uzaklaşırlar.” (CM, 400)

*Min erdetten bilimexpine — kini «ületin» **çepçeten kebihiim xaydax da tabıllıbat** ebit. “Eğer önceden öğrenseydim onun işini asla **kolaylaştıramayacaktım**.” (CM, 29)*

*Olox saydıtın utarı barar tabıllıbat. “Hayatın gelişimine **karşı koyamazsın**.” (DDKS, 422)*

*Aleşa beyete uon ağıstaax-toğustaax kihi. İtiççe kihini suturugunan **suuttuur tabıllıbat!** “Aleşa on sekiz, on dokuz yaşında biri. Böyle birini **yumrukla cezalandıramazsın!**” (TÖLKÖ, 606)*

*İtinnik voorujenieğa **erener xaydax da tabıllıbat**. “Böyle silahlanmaya asla **güvenemezsin**.” (TÖLKÖ, 663)*

*Biliğin Nelkanna utarı barar tabıllıbat buolla. “Artık Nelkan’a **gidilemez** oldu.” (TÖLKÖ, 673)*

*Kiniexe itinten atınnık **sıhıannahar tabıllıbat**. “Ona artık bu şekilde **davranılamaz**.” (BAY, 76)*

*Anı bu balağanna kelerim billibet. Don xarağar **köstörüm tabıllıbat**... “Artık bu kulübeye gelir miyim bilinmez. İnsanların gözüne **görünemem**...” (MAN, 183)*

*Kini xas saastaağın kim da bilbet, onu **curahar da tabıllıbat**. “Onun kaç yaşında olduğunu kimse bilmez, bunu **soramazsın** bile.” (ÜX, 169)*

*Kihim miigin össö en xristianin **buoların tabıllıbat**, musulmanın buoluoxxun söp ebit. “O benim Hristiyan **olamayacağımı**, Müslüman olabileceğimi söyledi.” (XBX, 135)*

*Kiniexe **akkaastır tabıllıbat** itienne kuttallaax ete. “O **reddedilemez** ve bu tehlikeliydi.” (XBX, 162)*

*Bu xosko kini bihikki biirge **olororbut tabıllıbat**. “Bu odada onunla biz birlikte **yaşayamayız**.” (AUT, 146)*

*Onon süürbeççe sıl kinini mantan **tahaarar tabıllıbat**. “Bu yüzden yaklaşık yirmi yıl onu **buradan çıkaramam**.” (AUT, 175)*

1.2. Yeterlilik İfade Eden Diğer Yapılar

1.2.1. -r/-Ar/-Ilr₄ sıfat-fiili + *kiaxtaax*

Kiay- fiiline *-x* fiilden isim yapma eki ve *+taax* isimden isim yapma eki³ getirilerek türetilen *kiaxtaax* "Güçlü, kuvvetli; güçlü iradesi olan, kararlı; varlıklı, maddi olarak zengin; bazı yeteneklere sahip olan" anlamlarına gelmektedir (STBUT 2008: 165).

Bu kelime ile kurulan yeterlilik yapısında *kiaxtaax* ana fiilden sonra gelir ve şimdiki/geniş zaman isim bildirme ekini; ana fiil ise daima *-r/-Ar/-Ilr₄* sıfat-fiil ekini alır.

Kiaxtaax ile kurulan yeterlilik yapıları "güç, iktidar, yapmaya gücü yetme" ifade eder ve daima olumlu yapıda kullanılır. Bu yapı ile ilgili tespit edilen örneklerden bazıları şu şekildedir:

Min xaayılıbit kihini bosxoluur kiağım suox. Kini cialata politsiya cahalıgar sılcar... Öskötö üçügedik kepsettexxe, körühünnerer ere kiaxtaaxpın. "Ben tutukluymu serbest bırakamam. Onun davası polisin elinde... Eğer iyi konuşuyorsam, sadece onu **görebilirim.**" (TÖLKÖ, 390)

Manuxin senator iraxtaağı iteğelleex kihite. Kini manna bıhaççı cahalı ılar kiaxtaax. "Senatör Manuxin Çarın inaçlı kişisidir. O burada doğrudan görev **alabilir.**" (TÖLKÖ, 433)

Ekaterina İvanovna, en ere kini berebeeskitip ularıtar kiaxtaaxım... "Ekaterina İvanovna, sadece sen onun sargısını **değiştirebilirsin.**" (TÖLKÖ, 487)

Öskötö bassabuktar kiaydaxtarına, bihiexe emie kuttal üösküür. Onon ikki öttütten xolbohon ere oxstaxpıtına, kiayar kiaxtaaxpıt. "Eğer Boşevikler kazanırsa bizim için de tehlike ortaya çıkar. Bu nedenle her ikimiz de birleşip savaşırsak **kazanabiliriz.**" (AYM, 95)

Tabaaris Zazubrin, en bu tabaaris Osipovka xas boluotunıugu bierer kiaxtaaxımıy? "Yoldaş Zazubrin, sen bu yoldaş Osipov'a kaç tane marangoz **verebilirsin?**" (AYM, 245)

Onu kün iraxtaağı ere belextiir kiaxtaax! "Bunu sadece Çar **hediyeye edebilir.**" (MAN, 333)

Uolum Mançaarı ulaatan erer. Otu ottuur kiaxtaax. "Oğlum Mançaarı büyüyor. Otu **biçebilir.**" (MAN, 92)

Kenniki bilbitim, vraçtar xaayılaağı 37,2-ten üöheere ere temperaturalaax buollağına ületten bosxoluur kiaxtaax ebitter ete. "Daha sonra öğrendim, doktorlar

³ Daha çok sıfat fonksiyonunda kelimeler türetir.

hapishane sadece 37,2 dereceden fazla olduğunda işten **ayrılabilirlermiş.**"
(XBX, 48)

1.2.2. Söp

Saha Türkçesinde yeterliliğin olumlu ifadesi için en sık kullanılan yapı *söp* ile kurulanlardır. *Söp* "Bir şeye layık, birisine veya bir şeye uygun, muvafık, münasip, kâfi (herhangi bir şey için yeter), bir şeye muktedir; evet, iyi, peki; en muvafık iş; olmalı, olur; uygun ölçü" gibi anlamlar ifade etmektedir (Pekarskiy 1959: 2304). Bu fiil Tuva Türkçesindeki *çöp* "düzgün, doğru", Altay Türkçesindeki *cöp* "rıza, muvafakat; mutabakat; tavsiye, öğüt", Buryatçadaki *ziib* "doğru" ve Moğolcadaki *zöv* "doğru" kelimeleriyle aynı kelimedir (STBUT 2012: 75). Sadece güney Sibirya lehçeleri ile Buryatçada bu kelimenin olması *söp*'ün Moğolca kökenli bir kelime olduğunu gösterir niteliktedir.

İncelenen eserlerde *söp*'ün, yeterlilik ifadelerinden "ihtimal ve mümkün olma" anlamını taşıdığı tespit edilmiştir.

Söp ile kurulan yeterlilik yapılarında ana fiil *söp*'ten önce gelir ve

- "-TAX veya -IAX₄ sıfat fiili + -xA yer hâli"
- "-r/-Ar/-Irr₄ sıfat fiili + 3. şahıs iyelik eki"
- "-IAX₄ sıfat fiili + şimdiki/geniş zaman isim bildirme"
- "-IAX₄ sıfat fiili + 3. şahıs iyelik eki + yükleme hâli eki"
- "zaman/kip + şahıs ekleri"
- "-IAX₄ sıfat fiili + iyelik ekleri + -gar yönelme hâli eki"

ek gruplarından birini alır. Taranan eserlerde ana fiilin "-TAX sıfat fiili + -xA yer hâli" ve "-r/-Ar/-Irr₄ sıfat fiili + 3. şahıs iyelik eki" ek gruplarını aldığı birer örnek tespit edilmiştir:

Östööx ıratın kuruutun illur buollaxxa — uorbalamaaxxa söp. "Düşmanın şarkısını sürekli söylerseniz **şüphelenebilirsiniz**" (DDKS, 88)

Kini onu kistiire söp duu, satammat duu?! "O bunu **saklayabilir** mi saklayamaz mı? (AYM, 116)

İkinci örnekte bir husus göze çarpmaktadır: Cümlenin olumlu tarafında yeterlilik ifadesi için *söp* kullanılmışken olumsuz diğer tarafta yeterlilik ifadesi için "*satammat*" tercih edilmiştir. Bu durumdan *söp* ile ilgili iki sonuç çıkarılabilir:

1. *Söp* olumsuz ifadelerde kullanılmamaktadır.

2. *Söp*'ün olumsuz ifadesinde yeterlilik ifade eden fiil ve diğer kelimelerden "*satammat*" tercih edilmektedir.

Birinci durum ile ilgili taranan metinde sadece bir istisna tespit edilmiştir:

Billen turar, en, tua kihite, fabrika, zavod dieni körbötöx kihi, xantan biliexxiniy, bilbetiñ söp. “Tabii ki, sen, orman insanı, fabrikayı, atölyeyi görmemiş kişi, nereden bilecek, **bilemezsin.**” (AYM, 39)

Bu örnek istisna olup yukarıdaki bütün ek gruplarıyla teşkil edilen yeterlilik yapılarında *söp* daima olumlu ifadelerde kullanılmıştır:

1.2.2.1. Ana fiil + -IAx₄ sıfat fiili + -xA yer hâli + söp

Min bölüün bukatın da utuybatım diexxe söp. “Ben dün gece hiç uyumadım **diyebilirim.**” (TÖLKÖ, 183)

Lenataağı biriiskelerten sıllata aayı 17 mölüyüön barılı ıtaaxxa söp. “Lena’daki madenlerden her yıl 17 milyon **kâr edebiliriz.**” (TÖLKÖ, 308)

— *En saxağım duo? — dien saxalu ıytar.* “Sen Saha mısın?”

— *Saxabım.* “Sahayım.”

— *Üçügey! Min emie saxabım diexxe söp.* “Güzel! Ben de Saha’yım **diyebilirim.**”

— *Xaydax?* “Nasıl?”

— *Min Manan deriebinetiger töröbütüm. Saxa oğolorun kitta biirge ulaappıtım.* “Ben Manan köyünde doğdum. Saha çocuklarıyla bir arada büyüdüm.” (TÖLKÖ, 476)

Bu bihigi oskuolabit usuluobuyatınan oğoloru oskuolattan kier teyitiexxe söp. “Bu bizim okulun şartlarıyla çocukları okuldan **uzaklaştırılabilir.**” (AYM, 228)

Mannık ştukaturkanı kıraaskalıaxxa söp duo? “Böyle bir sıvayı **boyayabilir** miyim? (BAY, 75)

Soğotox kınatınan kıayan köppökkün, otton ikki kınatınan tañarağa çugahaatar çugahaan ihiexxe söp! “Tek kanatla uçamazsın, iki kanatla Tanrı’ya **yaklaşabilirsin!** (ÜX, 64-65)

1.2.2.2. Ana fiil + -IAx₄ sıfat fiili + şimdiki/geniş zaman isim bildirme + söp

Nuuççalartan beyem, bili eterge dılı, ütüö añarım buolbut kergemmitten uratı üs ere kihini aattiaxpın söp. “Kendi Ruslarımdan, demin dediğim gibi, güzel yanım olan eşimden başka sadece üç kişinin isimlerini **söyleyebilirim.**” (CM, 184)

Xarçittan orduk küüsteex tuox da suox! Min elbex xarçılaaxpın, min tuğu bağarar atulahiaxpın söp. “Paradan daha güçlü bir şey yok! Benim çok param var, ne istersem **alabilirim.**” (TÖLKÖ, 486)

Otton biligin xallaan silyan erdeğe dii, provod bıstar tımnuta suox, onon beyete **bıstia suoğun söp** ete. "Artık havalar ısınmaya başlıyor, kabloyu koporacak soğuk yok, dolayısıyla kendisi **kopamaz.**" (TÖLKÖ, 773)

Bastaan manna baar üçügey ideğe **üöreniexxin söp.** "Önce burada bulunan iyi bir uzmandan **öğrenebilirsin.**" (BAY, 67)

1.2.2.3. Ana fiil+ -IAX₄ sıfat fiili + teklik üçüncü şahıs iyelik +-n yükleme hâli eki + söp

Soğotoğun munan xaalbit kihi dollommuta dien xanna dağanı suox. Kırdığas da kihi onu kem **öydüön söp.** "Tek başına gezip dolaşan biri mutlu olur diye bir şey hiçbir yerde yok. Yaşlı insan bile bunu zamanla **anlayabilir.**" (SA, 169)

Surugu urut kustan ilbit uol, öskö taptı da sanur buollağına, keleyen, **kier xayıhan xaalian söp ee.** "Daha önce bir kızdan mektup almış bir oğlan hemen aşkı düşünüyorsa hayal kırıklığına uğrayabilir, aşka **sırtını dönebilir.**" (SA, 199)

Köñül silcar kihi sanaata tuox barıtın tuhunan **buoluon söp.** "Özgürce yürüyen bir kişinin düşüncesi her şey ile ilgili **olabilir.**" (CM, 35)

Kırçağas da kihi onu kem **öydüön söp.** "İnsan yaşlı da olsa zamanında **anlayabilir.**" (SA, 169)

Bulçut, silcibit sirin öydöoböt buollağına, munan **ölüön söp.** "Avcı gittiği yeri hatırlamazsa yolunu kaybedip **ölebilir.**" (AYM, 170)

1.2.2.4. Ana fiil + zaman/kip + şahıs ekleri + söp

Çe, xannıgın da ihin, kinini üörettererge **kıhallar söp.** "Tamam, her neyse, onu öğrenmeye **zorlayabilirsin.**" (SA, 242)

Yakutskay is türmetin muzey oñoron **xaallarar söp ete.** "Yakutsk'un iç hapishanesi bir müzeye **dönüştürülebilirdi.**" (CM, 33)

Onuoxa kini «Aanıa bilbet kihitiger **bierbete söp» diebite.** "Aynı zamanda o 'iyi bilmeyen birine **veremedi'** dedi." (CM, 175)

Biligin en taskar **olororum söp ini.** "Artık senin yanında **yaşayabilirin** herhalde." (AYM, 21)

Kırçağas, bu min xonohobun kitta en kıurargın taxsan **körörbüt söp duo?** "İhtiyar, ben bu misafirin ile birlikte dışarı çıkıp senin şaman ayinini **izleyebilir** miyim?" (ÜX, 221)

Otton, keme kelleğine, üçügey ağaydık **kiirsiexpitin söp.** "Ancak zamanı geldiğinde oldukça iyi bir şekilde **girişebiliriz.**" (TÖLKÖ, 597)

Ee, onno bağas bihiği da kömölöhüöxpütün söp. “Evet, oraya biz de **yardım edebiliriz.**” (Nikolay Yakutskay Tölkö, 652)

En manna xaaların söp. “Sen burada **kalabilirsin.**” (TÖLKÖ, 753)

1.2.2.5. Ana fiil+ -IAx₄ sıfat fiili + iyelik ekleri + -gar yönelme hâli eki + söp

Min eyiexe xarçı bieriem uonna emiske bahaam elbex xarçılanarga sübeliem... Onon en at atulahaaxar da söp! “Ben sana para vereceğim ve aniden çok para kazanmanı öğütleyeceğim... Böylece bir at satın **alabilirsin**” (SA, 7)

“Körüöxtere” diir; suox, xotun luoxtuurga eteer, bıstalappappın diir die... Iarnta bert, ölüöxper söp... “‘Bakacaklar’ diyor; hayır, kadın doktora kesmeyeceğimi söyle... Ağrısı çok, **ölebilirim...**” (SA, 139)

Ol kihi silcar sırtıta elbex buoluo. Kinini küüttexxine, en manna xonuoxar söp. “O kişinin geleceği yol çok olmalı. Onu bekleyeceksen burada **konaklayabilirsin.**” (SA, 185)

Össö en, diñinen, 200 bırıhıan da toloruoxar söp. “Ayrıca sen, gerçekten de, yüzde 200’ünü **yerine getirebilirsin.**” (SA, 173)

SONUÇ

“Yeterlilik” kendi içerisinde olumlu ve olumsuz anlamlarıyla “iktidar/güç, ihtimal, imkân/mümkün ve izin/yasak” gibi anlamlar ifade etmektedir. Bu anlamlar tarihî lehçelerde *u-*, *bol-*, *bil-* ve *al-* fiilleriyle ifade edilmekte ve günümüz lehçelerinde de genel olarak bu fiillerle aynı işlev sağlanmaktadır. Ayrıca Çağdaş Türk lehçelerinden Özbek Türkçesinde kullanılan *yet-*; Hakas Türkçesinde kullanılan *hal-* “kalmak”; Çuvaş Türkçesinde kullanılan *ilkîr-* “1. Yetişmek, zamanında yapabilmek, 2. Yapabilmek, 3. Olgunlaşmak” fiilleri yeterlilik anlamında kullanılması bakımından genel Türkçe içerisinde farklılık göstermektedir. Saha Türkçesinde ise yeterliliğin yukarıda belirtilen anlamlarını ayrı ayrı ihtiva eden birden fazla fiil ve yapılar bulunmaktadır.

Saha Türkçesinde her birinin yeterlilik ifadesi farklı olmak üzere bu işlevde kullanılan toplam üç fiil ve iki sıfat grubu kelime tespit edilmiştir: *sataa-*, *kiay-* ve *tabılın-* fiil; *kuaxtaax* ve *söp* sıfat olarak kullanılmaktadır. Yine *sataa-* fiilinden türetilmiş olan *satanmat* müstakil olarak yeterlilik ifadelerinde oldukça yaygın kullanılan bir kelimedir. Bununla birlikte Saha Türkçesinde yeterlilik ifadesi için toplam 6 farklı yapı kullanıldığı görülmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi bu yapılar yeterlilik ifadelerinden birini/birkaçını taşımaktadır. *Sataa-* fiili yeterlilik ifadelerinden “güç, iktidar, muktedir olma”; *satanmat* “imkânsızlık ve yasak”; *kiay-* fiili “yapmaya gücü yetememe, muktedir olamama”; *tabılın-* fiili olumlu anlamda kullanıldığında “güç, iktidar; mümkün olma”, olumsuz anlamda kullanıldığında “mümkün olmayan,

yapılması yasak olma”; *kiaxtaax* “güç, iktidar, yapmaya gücü yetme”; *söp*, “ihtimal” anlamı içeren yeterlilik yapısını oluşturur.

Dikkati çeken bir başka husus fiillerin genel olarak olumsuz ifadelerde kullanılmasıdır. *Sataa-* ve *tabılın-* fiillerinin olumlu anlamda kullanıldığı birkaç örnek istisna kabul edilirse bu fiillerin genel olarak olumsuz ifadelerde kullanıldığı; fiillerin aksine *söp* ve *kiaxtaax*’ın olumlu ifadelerde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Sataa- ve *kiay-* fiilleri de alışılmış birleşik fiil kuruluşlarının aksine ana fiilden önce gelerek zarf-fiil ekini alıyor olması da dikkate değer bir başka husustur.

Tüm bu hususlar göz önüne alındığında Saha Türkçesinin “yeterlilik kategorisi” gerek tarihî gerek çağdaş lehçelerle kıyaslandığında kendine özgü fiil ve sıfat gruplarıyla yeterlilik yapısını oluşturması ve ifade etmesi bakımından onun karakteristik bir özelliği olarak ortaya çıkmaktadır. Bir makale hacminden daha uzun olarak işlenilmesi gereken ve Sahaların gramerlerinde yeterince ele alınmaması dolayısıyla anlaşılması ve araştırılması güç bu yeterlilik yapısı, bir tez konusu olarak kapsamlı bir şekilde ele alınırsa ortaya daha çarpıcı sonuçlar çıkacaktır.

KISALTMALAR

DLT	Divânu Lugâti’t-Türk
ET	Eski Türkçe
ST	Saha Türkçesi
STBUT	Saxa Tılın Bihaarullaax Uloxan Tılcıta
Taramada Kullanılan Eserler	
SK	Amma Aççıgıya (2005) Saaskı Kem, Cokuuskay: Biçik
AUT	Nikolay Yakutskay (2001) Arañ Uonna Taptal, Cokuuskay: Biçik
XBX	Georgiy Borisov (1993) Xatılax Borobuluoxağa Xaaytaran, Cokuuskay: Biçik
CM	Dalan (1994) Cılğam Miene, Cokuuskay: Biçik
DDKS	Dalan (1991) Doğorum, Dabay Küöx Sırdargın, Yakutskay: Kinige İzd-Vota
CS	Dalan (2001) Cikti Saas, Cokuuskay, Biçik
BT	Dapsı Mexeele (2013) Bihirem Tıl, Cokuuskay, Biçik
SA	Dmitriy Taas (2004) Sırdık Artık, Cokuuskay, Biçik
KEP	Eriik Eristiin (2012) Kepseenner, Cokuuskay, Biçik
MAN	İvan Gogolyev (2001) Mançaarı, Cokuuskay, Biçik
ÜX	İvan Gogolyev (1999) Ühüs Xarax, Cokuuskay, Biçik
BAY	Kulantay (2002) Bayanay, Cokuuskay, Biçik
AYM	Nikolay Yakutskay (2010) Ayımnılar, Cokuuskay, Biçik
TÖLKÖ	Nikolay Yakutskay (2005) Tölkö, Cokuuskay, Biçik

KAYNAKÇA

- ARAT, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III İndeks*. İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- ARIKOĞLU, E. (2007). "Hakas Türkçesi". *Türk Lehçeleri Grameri* (ed. A. Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları, 1085-1148.
- ARIKOĞLU, E. (2007). "Tuva Türkçesi". *Türk Lehçeleri Grameri* (ed. A. Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları, 1149-1228.
- ARIKOĞLU, E. (2021). "Hakas Türkçesi". *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Fiil Çekim Kılavuzu* (haz. Feyzi Ersoy). Ankara: TDK Yayınları.
- CAFEROĞLU, A. (2015). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- CLAUSON, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- DAÇKOVSKAY, N. (2000). *Saxa Biliñni Tıla Fonetika*. Cokusky: Saxa Goudarstvennay Universitetin İzd-ta.
- DANILOVA, N. İ., EFREMOV, N. N., VİNOKUROVA, N. İ. (2017). *Funksionalno-Semantiçeskie Kategorii v Yakutskom Yazıke: Grammatičeskaya i Leksiçeskaya Baza*. Yakutsk: İGİ i PMNS SO RAH.
- ECKMAN, J. (1988). *Çağatayca El Kitabı* (çev. Günay Karaağaç). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ERCİLASUN, A. B., AKKOYUNLU, Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmut Dîvânı Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: TDK Yayınları.
- ERDEM UÇAR, F. M. (2019). "Özbek Türkçesinde Yeterlilik Kategorisi". *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 7/3: 170-182.
- ERGÖNENÇ AKBABA, D. (2007). "Nogay Türkçesi". *Türk Lehçeleri Grameri* (ed. A. Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları, 623-678.
- ERSOY, F. (2016). "Çuvaş Türkçesinde Yeterlilik Kategorisi". *Dil Araştırmaları*, 18: 85-102.
- ERSOY, F. (2018). *Çağdaş Moğolcanın El Kitabı*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- GABAIN, A. (2007). *Eski Türkçenin Grameri* (çev. Mehmet Akalın). 5. Baskı. Ankara: TDK Yayınları.
- GÜLSEVİN, S. (2016). *Karay Türklerinin Dili (Troki Diyalekti)*. Ankara: TDK Yayınları.
- GÜNER DİLEK, F. (2021). "Altay Türkçesi". *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Fiil Çekim Kılavuzu* (haz. Feyzi Ersoy). Ankara: TDK Yayınları.
- GÜRSOY-NASKALİ, E., DURANLI, M. (1999). *Altayca-Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- HACIEMİNOĞLU, N. (1997). *Harezm Türkçesi ve Grameri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- HACIEMİNOĞLU, N. (2013). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- HARİTANOV, L., KORKİNA, E., UBRYATOVA, E., PETROV, N. (1982). *Grammatika Sovremennogo Yakutskogo Literaturnogo Yazıka*. Moskva.
- ILGIN, A. (2015). *Tarihî Karşılaştırmalı Tofa (Karagas) Türkçesi Biçim Bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- KARA, M. (2007). "Türkmen Türkçesi". *Türk Lehçeleri Grameri* (ed. A. Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları, 231-290.
- KARAMANLIOĞLU, A. F. (1994). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- KARTALIOĞLU, Y., YILDIRIM, H. (2007). "Azerbaycan Türkçesi". *Türk Lehçeleri Grameri* (ed. A. Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları, 171-230.
- KASAPÖĞLU ÇENGEL, H. (2005). *Kırgız Türkçesi Grameri Ses ve Şekil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- KİRİŞÇİOĞLU, M. F. (1999). *Saha (Yakut) Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- KOÇ, K. BAYNİYAZOV A., BAŞKAPAN V. (2003). *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KORKİNA, E., UBRYATOVA, E., XARİTONOV, L., PETROV, N. (1982). *Grammatika Sovremennogo Yakutskogo Literaturnogo Yazıka Fonetika i Morfolojiya*. Moskva.
- KORKMAZ, Z. (1959). "Türkiye Türkçesinde "İktidar" ve "İmkân" Gösteren Yardımcı Fiiller ve Gelişmeleri". *TDAY Belleten*, 107-124.
- KORKMAZ, Z. (2010). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- KÜNOS, I. (1902). *Sejx Sulejman Efendi's Çağatay-osmanisches Wörterbuch*. Budapest.
- MEHMET, G. (2007). "Yeterlilik Kategorisi ve Salar Türkçesindeki Görünümü". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 4/3: 80-90.
- ÖNER, M. (2007). "Tatar Türkçesi". *Türk Lehçeleri Grameri* (ed. A. Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları, 679-748.
- ÖZKAN, N. (2007). "Gagavuz Türkçesi". *Türk Lehçeleri Grameri* (ed. A. Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları, 81-170.
- PEKARSKİY, E. K. (1945). *Yakut Dili Sözlüğü*. İstanbul: Ebüzziya Matbaası.
- PEKARSKİY, E. K. (1959). *Slovar Yakutskogo Yazıka*. C: II, Leningrad.
- SLEPTSOV, P. A. (ed.) (2008). *Saxa Tılın Bihaarılaax Ullaxan Tılcıta*. Novosibirisk: NAUKA.
- SLEPTSOV, P. A. (ed.) (2011). *Saxa Tılın Bihaarılaax Ullaxan Tılcıta*. Novosibirisk: NAUKA.
- SLEPTSOV, P. A. (ed.) (2012). *Saxa Tılın Bihaarılaax Ullaxan Tılcıta*. Novosibirisk: NAUKA.
- SLEPTSOV, P. A. (ed.) (2013). *Saxa Tılın Bihaarılaax Ullaxan Tılcıta*. Novosibirisk: NAUKA.
- ŞAHİN, E. (2008). *Kazan Tatar Türkçesi (Giriş-Dil Bilgisi-Metinler-Sözlük)*. İstanbul.
- TAMİR, F. (2007). "Kazak Türkçesi". *Türk Lehçeleri Grameri* (ed. A. Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları, 429-480.
- TAVKUL, U. (2007). "Karaçay-Malkar Türkçesi". *Türk Lehçeleri Grameri* (ed. A. Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları, 883-938.
- TEKİN, T. (2003). *Orhun Türkçesi Grameri*. İstanbul.
- TİMURTAŞ, F. (2010). "Küçük Eski Anadolu Türkçesi Grameri". *Türkiyat Mecmuası*, 18: 331-368.
- TOPARLI, R., VURAL, H., KARAATLI, R. (2003). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- UYGUR, C. V. (2007). "Karakalpak Türkçesi". *Türk Lehçeleri Grameri* (ed. A. Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları, 543-622.
- YAZICI ERSOY, H. (2007). "Başkurt Türkçesi". *Türk Lehçeleri Grameri* (ed. A. Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları, 749-810.
- YAZICI ERSOY, H. (2007). "Yeni Uygur Türkçesi". *Türk Lehçeleri Grameri* (ed. A. Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları, 355-428.
- YÜKSEL, Z. (2007). "Kırım-Tatar Türkçesi". *Türk Lehçeleri Grameri* (ed. A. Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları, 811-882.